

Людмила Линюк

Основні етапи історії музею Чернігівської губернської вченої архівної комісії

Програма діяльності Чернігівської губернської вченої архівної комісії (далі – ЧАК) передбачала, зокрема, збирання й розробку історичних матеріалів, що стосуються Чернігівської губернії, відомостей про пам'ятки давнини, контроль за перебудовою старовинних храмів і будинків, участь в археологічних розкопках, а також створення музею, «до якого надходять як пожертвовані речі, так і придбані на кошти комісії». І хоча останнє з цих завдань не було пріоритетним з певними застереженнями можна сказати, що ЧАК, власне, розпочалася з музею.

Музей комісії проіснував 30 років. У його діяльності можна виокремити декілька періодів: 1895–1902 рр., 1903–1908 рр., 1909–1918 рр., 1919–1925 рр. Вони відрізняються пріоритетами в діяльності, умовами й формами роботи, структурою, соціокультурною роллю в житті Чернігова. Оскільки науковий штат музею складався з однієї особи, то особисті якості й наукові уподобання керівника музею також впливали на його роботу.

Перший – організаційний – період позначався значною мірою безсистемним формуванням колекцій. 14 червня 1895 р. відбулося засідання членів Товариства колонії малолітніх злочинців, на якому думка про заснування ЧАК знайшла палку підтримку присутніх. Відтоді починають здійснюватися певні кроки до практичного втілення ідеї¹. Восени 1895 р. міська управа надала приміщення для комісії. Починають надходити експонати для «народжающегося» музею, з'являються його перші відвідувачі. Вже 9 липня 1895 р. «Черниговские губернские ведомости» сповіщають, що міський голова О.О. Ханенко передав губернатору для музею тростину XVIII ст. На момент офіційного відкриття – 14 листопада 1896 р. – в музеї було майже 400 предметів, у тому числі досить коштовні речі.

На першому етапі формування музейного зібрання відбувалося майже виключно за рахунок пожертв приватних осіб, тому до колекції потрапляли не лише цінні й цікаві пам'ятки, а й випадкові речі. У цей час музей не міг похвалитися повнотою колекцій, хоча й мав чимало унікалів, як-от універсали І. Мазепи й К. Розумовського, автографи Ф. Углицького, срібні ковші, що належали генеральному осавулу С. Бутовичу і отаману С. Єфремову, хрест і дароносицю, виготовлені коштом Д. Апостола, речі, що належали гетьманам І. Мазепі і К. Розумовському, полковнику С. Палію, античні монети. На Першу міжнародну виставку історичних і сучасних костюмів у Санкт-Петербурзі молодий музей представив понад 100 предметів і одержав золоту медаль. Регулярна публікація у «Черниговских губернских ведомостях» відомостей про нові надходження до музею із зазначенням імен дарувальників сприяла швидкому зростанню колекції. Наприкінці 1902 р. в музеї було зосереджено 3000 експонатів².

У цей час музеєм, як і всією поточною роботою комісії, опікувався правитель справ ЧАК: у 1897–1902 рр. цю посаду обіймав П.М. Тиханов. Багато уваги приділяли музею М.Д. Долгоруков, заступник голови ЧАК у 1897–1899 рр., та губернатор Є.К. Андрієвський. У 1900 р. побачив світ перший каталог музею, упорядкований П.М. Тихановим³.

Другий етап діяльності музею був пов'язаний з іменем П.М. Добровольського, обраного в 1902 р. правителем справ. Він започаткував збиральницькі експедиції («екскурсії» за тодішньою термінологією), які значно активізувалися під час підготовки до XIV Археологічного з'їзду, що відбувся в Черні-

гові у 1908 р. Серед надбань П.М. Добровольського – скатертина і пояс, що походили з родини Скоропадських, вишивані окрайки і церковне гаптування XVII–XVIII ст., народне вбрання. До речі, чернігівські вишивки в 1905 р. з успіхом експонувалися у Катеринославі на виставці XIII Археологічного з'їзду.

Цей період позначений також тим, що члени ЧАК П.М. Добровольський, І.С. Абрамов, С.А. Гатцук проводили археологічні дослідження, а отримані матеріали передавали до музею. До музею потрапили й матеріали з показових розкопок Д.Я. Самоквасова, організованих під час XIV Археологічного з'їзду в серпні 1908 р.

У 1904–1905 рр. П.М. Добровольський упорядкував новий каталог музею, хоча він також не охоплював усього зібрання⁴.

Важливою віхою в житті музею став XIV Археологічний з'їзд, який значно пожвавив діяльність ЧАК. Музей був представлений у всіх дев'яти розділах його виставки, а експозиції картографії та нумізматики майже цілковито були побудовані на колекціях ЧАК. Після з'їзду частина матеріалів, представлених на виставці, була подарована Чернігову для створення міського музею. Але зважаючи на те, що місто утримувало приміщення архівної комісії, а в Чернігові уже функціонували три музеї, вирішили не організувати самостійного закладу, а об'єднати міські колекції з музеєм ЧАК. Так виник «Чернігівський об'єднаний історичний музей міський і вченої архівної комісії, у пам'ять 1000-ліття літописного існування м. Чернігова».

У 1909 р. була запроваджена посада хранителя або консерватора музею, на якій затвердили Є.О. Корноухова. Він займався створенням нової експозиції у розширеному приміщенні, забезпечував облік експонатів.

Розвиток антикварної торгівлі, поширення колекціонування призвели до того, що кількість пожег значно зменшилася. Музей починає купувати речі. Кошти для цього виділяли й архівна комісія, й міська управа.

У 1915 р. побачив світ третій каталог музею⁵. Як і попередні, він виконував функції путівника, а тому мав традиційні недоліки – сумарні записи, відсутність детальних описів.

Після того, як ЧАК фактично припинила своє існування, музей був підпорядкований губернському Комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини, отримавши назву Другого радянського музею. Незважаючи на складні умови, спричинені революцією та розрухою, музей працював: приймав відвідувачів, купував (!) експонати, піклувався про збереження покинутих напризволяще рухомих і нерухомих пам'яток, боровся проти свавілля чиновників, які під гаслом допомоги голодуючим нищили старожитності.

У 1922 р. усі п'ять наявних натовді у Чернігові музейних установ були об'єднані в Чернігівський державний музей. Деякий час вони зберігали цілковиту автономію, хоча узгоджували свою діяльність, мали спільне керівництво. Була визначена спеціалізація кожного з них, відповідно до якої здійснювався перерозподіл колекцій. Другий радянський музей мав стати археологічним, тому з нього вилучалися непрофільні експонати – пам'ятки етнографії, культові речі, документи тощо. У свою чергу, він отримав археологічні старожитності й нумізматычні колекції. 1 квітня 1923 р. його очолив відомий археолог П.І. Смолічев. На базі музею ЧАК формувалася і загальномузейний фотоархів. У 1925 р. він остаточно втратив рештки своєї автономії і перетворився на звичайний відділ Чернігівського державного музею.

---

1. Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, 1914. – Вып. 1. – Изд. 2-е. – Отд. I. – С. 6.

2. Отчет Черниговской губернской ученой архивной комиссии за 1896–1902 годы. – Чернигов, 1903. – С. 15.

3. Каталог музея Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов, б/г.

4. Описание исторического музея Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Ч. 1: Церковные древности и предметы христианского культа. – Чернигов, 1904; – Ч. 2: Исторический отдел: быт военный и домашний. – Чернигов, 1905.

5. Черниговский соединенный исторический музей городской и ученой архивной комиссии, в память 1000-летия летописного существования г. Чернигова. Каталог музея. – Чернигов, 1915.

Любов Феоділова

Краєзнавча бібліографія Чернігівщини в науковому доробку діячів Чернігівської губернської вченої архівної комісії

Перші кроки в розвитку бібліографії української книги та поточної національної бібліографії зробили молоді дослідники, безпосередньо пов'язаних з Чернігівщиною, – О.М. Лазаревський (1834–1902), П.С. Єфименко (1835–1908) та Г.О. Милорадович (1839–1905).

1853 р. О.М. Лазаревський надрукував у неофіційній частині «Черниговских губернских ведомостей» «Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края в историческом и географическом отношении», який включав 275 книг та статей у періодичних виданнях¹. Позитивно оцінений сучасниками, бібліографічний покажчик мав велике значення як перша вдала спроба бібліографування літератури з українознавства².

Після ретельного допрацювання покажчик під назвою «Указатель источников для изучения Малороссийского края. Вып. 1» у 1858 р. вийшов у світ окремим виданням. Він включав 554 книги й статті, переважно з історії, географії та етнографії України за 1622–1856 рр.

Того ж таки 1858 р. у «Черниговских губернских ведомостях» була надрукована перша робота П.С. Єфименка – рецензія на «Указатель» О.М. Лазаревського³, а згодом – доповнення до нього⁴. П.С. Єфименко чи не вперше висловив думку про необхідність складання повної бібліографії літератури про Україну.

Зі своєрідним продовженням покажчика О.М. Лазаревського виступив Г.О. Милорадович, видруквавши бібліографічний покажчик «Иностранные сочинения о Малороссии», чим поклав початок бібліографуванню зарубіжної літератури про Україну⁵. У листі до Г.О. Милорадовича у 1860 р. О.М. Лазаревський писав: «Хорошо бы Вы сделали, если б осмотрели Черниговских монастырей библиотеки с целью пополнить Ваш указатель иностранных источников, там много есть польских брошюр, печатавшихся в Чернигове и Н.-Северске, очень важных для истории Малороссии».

Важливе місце в історії української бібліографії посідають щорічні огляди літератури з українознавства за 1856, 1857, 1858 рр., оприлюднені О.М. Лазаревським на сторінках «Черниговских губернских ведомостей» під загальною назвою «Украинская литературная летопись». Вони являли собою першу спробу поточного обліку літератури, яка стосувалася України. «Украинскую литературную летопись» намагалися продовжити Г.О. Милорадович та П.С. Єфименко⁶, проте системного характеру ця робота не набула.

Крім «Черниговских губернских ведомостей» певну увагу публікації бібліографічних матеріалів приділяв щотижневик Л.І. Глібова «Черниговский листок» (1861–1863 рр.). Саме на його сторінках